

RACINGEROV BALKAN

Miodrag Lekić

Da li će papa Nemač presudno doprineti smirenju najnemirnijeg evropskog regiona u kojem se često manipuliralo religijom u geopolitičke ciljeve? Istorijski pregled inicijativa Svete stolice na prostorima bivše Jugoslavije

---

„Ono što bi moglo da izgleda kao isključivo teritorijalni problem između muslimana, Albanaca i pravoslavnih Srba na Kosovu, ili između Jevreja i Arapa u Jerusalimu, ne može lako da bude rešeno budući da su ova mesta za oba naroda imala veliki istorijski, kulturni i emocionalni značaj“

(S. Huntington, *Sukob civilizacija*, Milano, Garzanti, 1997).

P

1. RE NEGO ŠTO UKRATKO PRIKAŽEMO NEKE VAŽNE TRENUTKE u istoriji diplomatskih odnosa između Svete stolice i balkanskih zemalja u 20. veku (pri čemu ćemo se ograničiti na prostor bivše Jugoslavije), moramo pokušati da odgovorimo na pitanja i nade izazvane izborom Benedikta XVI u pogledu uloge Vatikana na još nemirnom balkanskom području. Koju to viziju papa Racinger može ponuditi narodima koji žive na drugoj obali Jadranskog mora gde se podela i dalje doživljava kao sudbina? Šta može da učini za Balkan jedan uglađen teolog i intelektualac koji je već pokazao da ume da uspostavi most između modernog mišljenja i tradicije?

U balkanskom regionu, papino delovanje predstavlja se kao veoma složeno, budući da počinje u vrlo delikatanj fazi, upravo na kraju poslednjeg čina tragedije na ovom geografskom prostoru obeleženom etničkim mozaikom i susretom/sukobom civilizacija različitih religija – hrišćana, podeljenih posle šizme iz 1054. na katolike i pravoslavce, i muslimana, preobrećenih u islam posle turskih osvajanja. Svi još leče rane nanese poslednjim ratom koji je doveo do bolnog i tragičnog raspada Jugoslavije (1992–1999). Bio je to, u suštini, rat sačinjen od različitih ratova (u Bosni, čak *bellum omnium contra omnes*).

Međutim, isto toliko je važno predložiti neku novu viziju mira i sloge, posle duge istorije odnosa između Vatikana i balkanskih zemalja, obeležene „ljubavlju i mržnjom“, ali, isto tako i razumevanjem i pasioniranom komunikacijom.

Podsećamo, na primer, da je 1089. papska vlast osnovala barsku nadbiskupiju, na drugoj obali Jadranskog mora, s nadležnoću nad vernicima koji su govorili slovenskim jezikom i Albancima, na teritoriji koja odgovara današnjoj Crnoj Gori, Albaniji i Srbiji. A upravo te godine, u Bari sa istoka stižu relikvije svetog Nikole, narodnog sveca sa druge obe obale Jadranskog mora. Pošto je pobedio Vizantinca, srpski kralj Stefan Nemanjić Prvovenčani primio je 1217. krunu od pape Honorija III. Mnogo vekova kasnije, tačnije u 19. veku, katolički biskup iz Đakova, Hrvat Josip Juraj Štrossmajer, bio je jedan od najaktivnijih učesnika pokreta koji se u to vreme zalagao za ujedinjenje Južnih Slovena i koji je u Zagrebu 1868. osnovao Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti.

U ovoj dugoj istoriji beleže se, naravno, i bolni neuspesi s kojima je, međutim, istorijska vitalnost katoličke crkve pokazala da ume da se suoči i da ih prevaziđe, dok su, s druge strane, porazi često doveli do zatvaranja, ponekad do mučne i tihe samoizolacije, do mitologizacije mučeništva i poistovećivanja sa žrtvama.

Poslednji ciklus istorijske involucije odveo je zapadni Balkan – uobičajen termin koji koristi Evropska Unija – u neku vrstu crne rupe u koju će, između ostalih, Evropska Unija i Sveta stolica možda moći da unesu malo svetlosti. Ukoliko Brisel bude sposoban da deluje konkretnim merama na političkom, ekonomskom i društvenom planu, Sveta stolica bi možda mogla da pruži svoj doprinos, pre svega ekumenizmom i otvaranjem dijaloga između različitih hrišćanskih veroispovesti i drugih vera.

Autentičan dijalog između različitih veroispovesti (katoličanstva, pravoslavlja i islama) mogao bi da doprinese istinskom pomirenju na Balkanu, koje neće moći da se postigne bez priznanja krivice političkih elita i njihovog ličnog priznanja. U ovom slučaju Vatikan, „crkva sa sveopštom misijom“, ne bi trebalo apriori da stane na stranu „svojih“, kao što se nažalost dogodilo u nekim slučajevima u prošlosti, berem iz dva razloga. Da bi izbegao dalje gubljenje ugleda u regionu i tako oslabio suviše tesne veze između pravoslavaca s područja Balkana i „njihove“ moskovske patrijaršije, kao i lokalnih muslimana i centra „njihovog“ sveta, posebno vladara iz Saudijske Arabije.

Dok se u Mostaru, i dalje opustošenom i polurazorenom ratom, katolici i muslimani takmiče ko će napraviti više i veličanstvenije svetilište, pravoslavci prisustvuju, dok svet – uključujući i Svetu stolicu – čuti, uništavanju svojih svetih mesta (crkava i manastira) na Kosovu, koja se odavno smatraju delom „svetske kulturne baštine“. Do sada je uništeno čak 150 verskih objekata, i to

ne jednostavno iz vandalizma, već sa ambicioznim ciljem da se napiše neka nova kulturna i verska istorija ovog regiona. Ako se čuje samo ruski glas u odbranu svetih mesta, kolevke hrišćanstva u Srbiji, „crkvena antizapadna osovina Moskva–Beograd“ – kako je određuje Maria Kanata¹ – samo će biti ojačana. U opštoj nezainteresovanosti, Italija, ipak, aktivno doprinosi obnovi pravoslavnih crkava na Kosovu koje su i dalje okružene bodljikavom žicom i pod zaštitom tenkova Kfor-a. Postoji nada da će se papa odlučno izjasniti protiv ove nadrealne situacije u kojoj hrišćanske crkve, kao mesta mira, moraju da čuvaju naoružani vojnici.

Možda je upravo ovo trenutak za papu Racingeru – koji, kao što nagoveštava njegov izbor imena, treba da bude miroljubiv čovek – da podigne svoj glas u cilju pomirenja Balkana. Pašće u deo, nadamo se – bila bi to lepa podvala istorije – jednog Nemca na čelu Vatikana da doprinese ukidanju predrasuda, prisutnih posebno u srpskim nacionalističkim krugovima, prema kojima su sva zla 20. veka došla iz Nemačke i Vatikana.

Pravoslavni svet je izbor pape Benedikta XVI primio sa zadovoljstvom i nadom. Nada nije neosnovana ako se prisetimo lepe metafore koju je upotrebio novi papa, a prema kojoj mreža hrišćanstva, iskidana sukobima između različitih veroispovesti, u ovom trenutku nije sposobna da uhvati ribu, odnosno da dovede ljude do spasa, i da će prvi zadatak biti da se ona zakrpi.

2. Prvi konkordat između Svete stolice i neke od južnoslovenskih zemalja, zaključen je s Crnom Gorom, malim planinskim prostorom oko Cetinja, koju vekovima nisu uspeali da pokore austrijsko i otomansko carstvo. To je Država koja je formalno međunarodno priznanje nezavisosti dobila na Berlinskom kongresu (1878), kada je dobila i izlaz na more. Septembra 1886, ratifikacijom crnogorskog kralja Nikole, konkordat je stupio na snagu. Sporazum između Leona XIII i kralja Nikole Petrovića (oca buduće italijanske kraljice) precizno ustanovljava da će „katolička vera rimskog pape moći slobodno i javno da se propoveda u Crnoj Gori“ (član 1). Član 3 predviđa da će „barski biskup, u čijoj će nadležnosti biti svi katolici iz Crne Gore, isključivo i neposredno zavisiti od Svete stolice“. Ambasador Crne Gore pri Svetoj stolici izvesno vreme bio je dalmatinski pisac Lujo Vojnovič, autor dela *Italija i jugoslovensko jedinstvo* i *Istorija Dalmacije*.

Budući da su Slovenija, Hrvatska, Bosna i Makedonija bile provincije dva velika carstva (austro-ugarskog i otomanskog) do balkanskih ratova i prvog svetskog rata (1913–1918), Sveta stolica je morala dugo da garantuje za prava katoličkih podanika dogovorima s Bečom i Istanbulom.

¹ F.M. Cannatà, “Mosca-Belgrado, l’asse ecclesiastico antioccidentale”, *Limes* 1/2000, pp. 121–126.

Pregovori o konkordatu sa Srbijom – koja je takođe stekla nezavisnost Berlinskom kongresom – bili su veoma složeni i teški. Pitanje je dobilo izrazito političke razmere, posebno za Srbiju, i odrazilo se na odnose između Beča i Vatikana. Austrijski ambasador pri Svetoj stolici, Aloiz Šenbrug Hortenštajn, dobio je precizna uputstva od svoje vlade kako da omete radove na konkordatu između 1912. i 1914, kada su oni bili intenzivirani. Sa snažnom kampanjom austrijskih katolika protiv konkordata nije se slagala katolička štampa u Francuskoj i Italiji. Vatikan je bio u teškom položaju, između teženje da se sprovede neka vrsta verske *Ostpolitik* i odanosti njegovoj tradicionalnoj vezi sa austro-ugarskim carem, vekovnim stubom katoličke pravovernosti. Istinski učesnik u teškim diplomatskim pregovorima, delimično tajnim, bio je tridesetogodišnji Eudenio Pačeli, koji će, oko dvadeset pet godina kasnije, postati papa Pije XII. Prema tvrdnjama mnogih, upravo je on bio autor nacrtu konkordata. Ugovor između Svete stolice i Srbije potpisali su 24. juna 1914, u ime pape Pija X i srpskog kralja Petra I Karađorđevića, kardinal Meri del Val i Milenko Vesnić. Posle svega četiri dana – tokom kojih su političari i javno mnjenje u Beču pokazali svoje neraspoloženje prema konkordatu – stigla je vest o atentatu u Sarajevu, gde je prestolonaslednika, nadvojvodu Franca Ferdinanda, ubio bosanski Srbin Gavrilo Princip.

Samo nekoliko meseci kasnije, prvih dana avgusta, austro-ugarskim napadom na Srbiju počeo je prvi svetski rat. U septembru iste godine umro je Pije X i izabran je Bendikt XV, papa koji se uzaludno izjašnjavao protiv „beskornog pokolja“.

Tokom ratnih godina, dok su diplomatije velikih sila pripremale novo posleratno geopolitičko ustrojstvo, koje će označiti kraj svim velikim poraženim imperijama i rađanje mnoštva novih država, među kojima i jedne relativno velike na Balkanu, vatikanska diplomatija se angažovala u pokušaju očuvanja dvojne monarhije. S druge strane, neki visoki hrvatski politički predstavnici bili su na prvoj liniji pokreta za ujedinjenje jugoslovenskih naroda; jedan od lidera bio je, na primer, Ante Trumbić, koautor Krfske deklaracije, koji se obratio hrvatskom katoličkom kleru da bi zatražio podršku za stvaranje nove jugoslovenske Države.

Ali i po završetku rata, 15. novembra 1918, *Katolička civilizacija*, zvanično jezuitsko glasilo, nudila je zanimljive argumente u prilog zadržavanja jedinstva austro-ugarskog carstva, kao činioca stabilnosti i integracije između različitih naroda. U članku se nagoveštavala opasnost od nacionalizma koji će nužno dovesti do podele, zavisti i sukoba (ovi argumenti zvuče tako poznato onima koji su ih 1991. priželjkivali, u korist zadržavanja jedinstva Jugoslavije, i da bi se izbegao neizbežni, krvavi sukob između naroda Federacije).

Još jedan problem za Vatikan predstavljalo je pitanje Dalmacije, nakon što je Italija potpisala Londonski ugovor i ušla u rat na strani Antante. Sveta sto-

lica zauzela je neutralan stav o italijanskim pretenzijama na drugu obalu Jadranskog mora i nezadovoljstvu lokalnog klera, koji se osetio ugrožen ovim zahtevima.

Leta 1917, tačnije 19. avgusta, Ante Trumbić tražio je prijem kod kardinala Gasparija kako bi mu izložio projekat nove jugoslovenske Države, koja je trebalo da ujedini pravoslavce, katolike i muslimane. Državni sekretar izrazio je nedoumice o ovom predlogu tako što je samo postavljao pitanja, više nego što je umirivao patriotsku i nestrpljivu svest katolika Trumbića. „Šta kažu Italijani o Dalmaciji?“ i „Zar zaista želite da se ujedinite sa Srbijom?“ bila su poslednja Gasparijeva pitanja.

Kada je Versajskim mirovnim ugovorom stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Sveta stolica nije mnogo žurila da je prizna. To se dogodilo tek Rapalskim ugovorom kada su rešena otvorena pitanja sa Italijom.

3. U svakom slučaju, treba otvoreno priznati da je svakao bilo lakše stvoriti Jugoslaviju nego zadržati je u životu. Sukob o modelu Države i separatističke težnje uvek su bili na dnevnom redu Kraljevine Jugoslavije. Konkordat s jugoslovenskom Državom, potpisan 1937, ali nikada ratifikovan, naišao je na dva različita protivljenja. S jedne strane, najkonzervativniji deo srpske pravoslavne crkve i, s druge strane, paradoksalno i paralelno, Seljačka stranka, najveća hrvatska partija, stali su protiv dogovora iz različitih razloga. Hrvati su strahovali da će konkordat dati legitimnost Državi čiji ustav su želeli da izmene u najautonomističijem smislu, i s negodovanjem su gledali na činjenicu da je jedan Srbin (Stojadinović), predsednik vlade, potpisao dogovor.

U političkom životu Kraljevine Jugoslavije uzeo je aktivno učešće još jedan katolik, Slovenac, Anton Korošec, prvak Slovenske ljudske stranke, koji je dugo smatran za drugog čoveka Države.

I danas teške mrlje iz drugog svetskog rata opterećuju jedan deo katoličkog klera u Hrvatskoj iz vremena ustaške Nezavisne Države Hrvatske, koja je osnovala koncentracioni logor u Jasenovcu u cilju fizičkog istrebljenja Jevreja, Srba, Roma i komunista. Tada su vršeni snažni pritisci na pravoslavce da se preobrate, uz obećanje da će im biti sačuvan život. Zbog toga je, pošto se završio veliki svetski sukob, Titova vlada povelu sudski postupak i osudila tada već kardinala Stepinca, poglavara hrvatske katoličke crkve. Vatikan je uvek poricao da su se Stepinac i katoličko sveštenstvo stavili u službu ustaškog režima aktivnim učešćem u njegovim zločinima; oni su, navodno, samo ostali verni Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Jovan Pavle II je 1998. pokrenuo postupak za beatifikaciju Stepinca. U svakom slučaju, dugo vremena Sveta stolica i Titova Jugoslavija nisu imali diplomatske odnose. Iako su se vremenom odnosi polako normalizovali, nova kriza je izbila početkom devedesetih godina.

Posle pada berlinskog zida i raspada Sovjetskog Saveza, separatističke težnje bile su sve više izražene i u Jugoslaviji. Senzacionalno priznanje nezavisnih republika Slovenije i Hrvatske od strane Svete stolice (decembra 1991) i Nemačke, prve države u Evropi, a da se Evropska Zajednica još nije bila izlasnila o tom pitanju, objašnjava se na više načina. Za beogradske nacionalističke krugove bio je to ponovni savez iz drugog svetskog rata koji je iznova pretio postojanju i pravima „pravoslavne braće“ u Hrvatskoj (kojima je ovog puta trebalo pomoći i koje je trebalo spasiti). S druge strane, Vatikan i Nemačka bili su ubeđeni da su „u pravo vreme“ priznali volju naroda i da su evropske države u zakašnjenju. U svakom slučaju, ne mnogo posle njihovog priznavanja, usledili su ratovi i dug i bolan raspad Jugoslavije.

Dok je Sveta stolica odmah uspostavila diplomatske odnose s novim Državama, njeni odnosi s malom Jugoslavijom (Srbijom i Crnom Gorom), mada ne i formalno prekinuti, dugo godina bili su zamrznuti. Tek 1996. ponovo su uspostavljeni na visokom nivou.

U ovoj kratkoj rekonstrukciji istorije odnosa između Vatikana i Balkana ne sme se zaboraviti da se, tokom rata u Bosni, Jovan Pavle II više puta žalio da međunarodne institucije nisu sposobne za snažnu i efikasnu intervenciju kako bi se prekinuo pokolj, dok se, 1999, kada je Nato napao Jugoslaviju, odlučno usprotivio ratu na Kosovu. Tom prilikom, monsinjor Toran poslat je u Beograd 6. aprila da pokuša da dođe do diplomatskog rešenja i sreo se s tadašnjim predsednikom Miloševićem, dok je papa bezuspešno tražio od Nato-a primirje tokom uskrsa kako bi se olakšao nastavak razgovora. Papa Jovan Pavle II više puta je posetio Balkan: na primer, 2003. obišao je mesta bosanske tragedije, kazujući čak i *mea culpa* za zločine koje su bosanski katolici počinili tokom građanskog rata.

Novi milenijum na Balkanu počeo je novim geopolitičkim mozaikom, u potrazi za novim oblicima zajedničkog života različitih naroda, vera i Država. U toj obnovljenoj atmosferi, može biti otvoren jedan pozitivan ciklus u odnosima između zemalja bivše Jugoslavije i Svete stolice.

Prevela Mila Samardžić